

SCHOLEN IN „NEDERLAND IN DEN GOEDEN OUDEN TIJD”

D. JANSSEN

Bij W. de Haan N.V. te Utrecht zag in 1942 een boek het licht getiteld: „Nederland in den goeden ouden tijd”. De inhoud wordt nader omschreven door de ondertitel: „zijnde het dagboek van hunne reis te voet, per trekschuit en per dilligence van Jacob van Lennep en zijn vriend Dirk van Hogendorp door de Noord-Nederlandsche provinciën in den jare 1823.” „Volgens het nagelaten manuscript van Mr. Jacob van Lennep, verzorgd door M. E. Kluit.”

Heel veel is het niet wat ons in dit 247 bld. tellende boek over het onderwijs van ongeveer anderhalve eeuw geleden wordt meegedeeld. Daar in deze reisbeschrijving echter opvalt de grote nauwkeurigheid waarmee zelfs de eenvoudigste dingen zijn aangetekend, b.v. hoe laat men opstond en vertrok, wat men at en dronk (soms 20 kopjes thee), hoeveel het tolgeld of de vrachtprijs van de schipper bedroeg, kunnen we aannemen dat de mededelingen hier over de scholen verstrekt ook wel juist zullen zijn.

Dat onze reizigers niet zo heel veel aandacht aan het onderwijs besteed hebben vindt zijn oorsprong waarschijnlijk in het feit, dat men ook een ander doel nastreefde. Van Lenneps vader schrijft zijn zoon in een brief van 7 juni 1823 o.a.: „Voor al bevalt het mij, dat Gij overal toegang hebt gevonden tot de aanzienlijkste lieden. Dit is voor het oogmerk der reis inzonderheid dienstig, en bezorgt U relatiën, van welke Gij ook in het vervolg nut en genoeg hebben kunt.”

Na hun vertrek uit Amsterdam is Hoorn de eerste plaats waar de school in het bedelaarshuis bezocht werd.

„ook de school trok onze aandacht, waar de ondermeester dertien, en sommige leerlingen twintig jaren oud zijn; onder andere schrijvoorbeelden troffen mij de volgende:

de mens is een voortreffelijk wezen.

men moet niemand om zijne armoede verachten.

Deze schrijvoorbeelden ontlokken van Lennep de volgende ontboezeming:

„Dus, die bedelaarskinderen begrijpen dat ze voortreffelijk zijn en niet veracht mogen worden. Welk eene les om hun hoogmoed op te wekken”.

De Aufklärung was blijkbaar geheel aan van Lennep voorbijgegaan. Hij

zal ook wel geen lid geweest zijn van de in 1748 opgerichte Maatschappij tot Nut van 't Algemeen. Zelfs de kinderarbeid, de gesel dier dagen, vermocht bij van Lennep geen woord van mededogen met de stakkertjes oproepen. Zonder enig commentaar vertelt hij over zijn bezoek aan het armenwerkhuis te Enkhuizen:

„Honderd vijftig mannen vonden wij aan het werk, allen bezig om touw te maken, kleine jongens draaiden de wielen. In een bovenzaal vonden wij dertig à veertig kinderen, met het breiden van netten bezig, dat zeer vlug ging.”

De volgende dag kwamen zij op Urk en

„gingen wij de school zien, waar tachtig kinderen het onderwijs genoten, waarvan zij, vooral 's winters als er geen vischvangst is, zeer goed gebruik maken.”

Dat de kinderen 's zomers voor het grootste deel niet naar de school gaan omdat ze werken moeten scheen van Lennep normaal te vinden. Typerend is ook dat hij zich de namen herinnert van de notaris, de predikant en de dokter met wie hij daar een avond doorbrengt; de naam van de schoolmeester die er bij was duidt hij echter aan met N.N.

Op 7 juni was van Lennep te IJsbrechtum. Hier bezocht hij de bekende predikant H. W. C. A. Visser, die zich zo verdienstelijk voor het onderwijs gemaakt heeft en sinds 1804 schoolopziener was. Over dat bezoek lezen we o.a.:

„Hier bezochten wij de predikant Visser, een man van omstreeks vijftig jaren

(hij was toen 54 jaar)

schoolopziener van het district, die juist met het examineren van schoolmeesters bezig was. Hij liet echter zijn gezelschap trekken en wachtte ons op, wijl zijne vrouw ons koffi schonk. Vervolgens toonde hij ons een tarief der scholen en gaf ons eenige inlichtingen nopens het onderwijs, die ons slechts matig voldeden. Ds. Visser schold eerst op Bilderdijk cum suis, doch toen van Hogendorp, wiens naam de meid verkeerd had overgebracht, zich noemde, werd hij zeer beleefd en noemde hem gedurig mijnheer de graaf. Een borreltje gebruikt, de tuin gezien hebbende, verlieten wij hem te half twaalf.”

Het is wel jammer dat het onderhoud met deze onderwijsexpert, die een groot bewonderaar van Pestalozzi was, ons zo weinig nieuws heeft opgeleverd omdat de inlichtingen van Lennep „slechts matig voldeden.” Van een stadsschool in Leeuwarden weet van Lennep slechts te vertellen dat

„de localiteit ruim en luchtig was”.

Over twee andere stadsscholen die hij bezocht bericht hij ons het volgende:

„Daar ons voornemen om de scholen te zien onverhoeds ruchtbaar geworden was, hadden de Curatoren er in tijds bij geweest om ons geene verkeerde indrukken te doen krijgen: de predikant der Walsche gemeente Delprat had ons den dag te voren in een briefje aangeboden ons naar de stadsscholen te vergezellen; dit aanbod niet af kunnende slaan wachteden wij hem gelaten af.

Te 10 ure verscheen hij en leidde ons naar de school No. I, waar ruim vier honderd kinderen in een goed lokaal bijeen zaten. Binnen tredende meende ik in eene teekenacademie te komen, want elk kind zat met een voorbeeld voor zich. De meester, een hupsch en zachtzinnig man, liet eenige kinderen komen en ondervroeg ze, ons toonende hoe hij ze leerde lezen. Daar mij dit papegaaiensnap verveelde, voegde ik mij bij de oudere meisjes, die over een gegeven onderwerp brieven schreven. Dezelve lezende prees ik deze oefening in mij zelve, daar zij niet alleen den stijl vormt, maar ook het karakter openbaart. Een meisje onder anderen moest schrijven wat zij op haar verjaardag ontvangen had. Zij had dan ook gouden oorijzers en spelden, ringen enz. gekregen. Ik bespeurde hierin waarnaar haar hartje wenschte, en hoe de zucht naar ijdelheid haar bevangen had. Dies vroeg ik haar of zij, indien men haar zoveel gelds gaf, dat zij deze voorwerpen kopen kon, niet die som beter besteedden zou door kousen, schoenen, henden enz. zich aan te schaffen. Dat moest zij haars ondanks, bekennen.

In de school No. 2 die nog grooter en ruimer is dan de eerste, zijnde dezelve voormaals een kerk der Jansenisten geweest, lazen de kinderen ons de geschiedenis voor van den goddelozen koning Achab, over welke keus van Hogendorp en ik elkander meesmuilend aanzagen. Ik vroeg de kinderen veel over de kaart van Friesland en de soorten van grond en voortbrengselen waarin zij wel te huis schenen. Hierna zongen zij op verzoek een door ons gekozen lied. Vrijwel voldaan keerden wij, bedankten den Heer Delprat.”

In Groningen maakte van Lennep kennis met een andere bekende onderwijsdeskundige, n.l. Th. van Swinderen. Maar ook deze kennismaking leverde niets anders op dan dat hij ons vertelt met de heer van Swinderen koffie gedronken te hebben in de sociëteit en met hem de academiegebouwen bezocht te hebben.

„welke niets bijzonders opleveren.”

Op 21 juni was van Lennep in de St. Maartenskerk te Groningen. Daarover schrijft hij o.a.:

„Voor eenige dagen had men in het koor eene urne geplaatst tegenover het orgel, met het opschrift – Aan Wester, den schoolhervormer, de Nakome-

lingschap volmake hetgeen hij begonnen heeft – met de jaartallen van 's mans geboorte en dood.¹

Nu zal dit reisverhaal wel niet geschreven zijn met de bedoeling het te eniger tijd te publiceren, gezien b.v. ook de abrupte manier waarop het eindigt. Zijn beschrijving over het leven der Friezen zou hij dan ook zeker hebben weggelaten. Zijn beschouwingen zullen we dus meer moeten zien als het neerschrijven van een opkomende gedachte. Toch is het verwonderlijk dat een Bilderdijkiaan naar aanleiding van zijn bezoek aan de kerk over Wester dan verder schrijft:

„Deze Wester was dorpschoolmeester en heeft veel toegebracht om het onderwijs in de provincie Groningen meer uitgebreidheid te geven; ook is hij schoolopziener geworden: *of hij met ware godvruchtige inzichten gehandeld hebbe, dan of de tijdgeest ook op zijne gedragingen den meesten invloed gehad hebbe, staat niet aan mij te beoordelen.*”²

Van Lenneps stekelige opmerking over de invloed van de tijdgeest zal wel toegeschreven moeten worden aan het feit, dat hij die tijdgeest, in tegenstelling tot Wester en de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen niet verstond. Zijn afkeer tegen die tijdgeest blijkt ook overduidelijk uit zijn commentaar op hetgeen hij in de avondschool te Nieuwe Schans zag:

Men leerde hier de kinderen wat minder uit boekjens van 't Nut van 't Algemeen en wat meer uit den Bijbel.”

Veel bewondering had van Lennep ook niet voor het onderwijs aan de school te Stadskanaal, die hij op 27 juni bezoekt. Hij bericht hier over:

„In de vier scholen worden bij de duizend kinderen onderwezen, doch ook hier scheen mij de hedendaagsche manier van onderwijs nadeeligen invloed gehad te hebben. Het zoontje uit de herberg waar wij koffi dronken, beantwoordde de vragen zijner ouders op een' verwaanden, pedanten en imperti-

¹ Dit opschrift staat ook op zijn graftombe te Oude-Pekela. H. Wester was 19 febr. 1821 overleden. De wit marmeren urn in een nis van donkere steen was op 16 juni onder overgrote belangstelling geplaatst, na een predikatie door ds. M. J. Adriani.

² Wester schreef ruim 50 schoolboekjes, waarvan sommige meer dan 40 drukken beleefden en nog in 1872 werden herdrukt. Zijn A.B.C.-boek bevat o.a. het Onze Vader, de Twaalf Artikelen des Geloofs, de Tien Geboden en enkele gebeden. Zijn boekjes ademen een geest van innige vroomheid. Hij maakte ook nieuwe schoolgebeden. Hij was zeer godsdienstig, las thuis elke dag uit de bijbel, maar vond „de Bijbel is er veel te heilig toe, dan dat kinderen dien zoo oneerbiedig tot een rabbelboek in de scholen gebruiken”. Hij was de eerste in de provincie Groningen die benoemd werd tot broeder in de orde van de Ned. Leeuw.

nenten toon, voerde eeuwig het hoogste woord en overschreeuwde ook zijne grootouders: in de hoek der kamer zag ik zijne schoolboeken. De voorbeelden welke hij naschreef, behelsden bijna allen uittreksels der vaderlandsche geschiedenis, der natuurkunde, enz. De boekjens waren alle zedekundig of geleerd. — Ik had genoeg.”

De kritiek bleef de school van de Koloniën van Weldadigheid ook niet bespaard.

„Wat het onderwijs betreft: — Men zegt in de school dat hetzelfde zich tot schrijven, rekenen en lezen bepaalt en dat slechts als er tijd over is, aardrijkskunde, vaderlandsche geschiedenis en stijl geleerd worden. Doch uit gesprekken met Colonisten heb ik opgemaakt dat deze vakken zeer veel tijd wegnemen: en welk nut doen zij aan menschen bestemd om achter de ploeg te loopen of de spade in de hand te nemen? Maken zij hun niet te onvrede met hun lot? Bepalen zij hunne gedachten niet tot voor hen onnoodige zaken?

Wat het godsdienstonderwijs aangaat, uit den aard der zake kan het niet bestaan, dewijl de kinderen van onderscheidene gezindheden op dezelfde school komen en dus in plaats van den Bijbel, zedekundige prulboeken lezen. Ik weet dat zulks bijna overal onvermijdelijk is, doch hier vormt men een nieuwe maatschappij.

Ook ging de school evenals de kerk een uur later dan het bepaalde aan: wij kwamen er te half elf; (te tien ure moest dezelve aan den gang zijn), te elf ure kwam de meester en te twaalf ure ging de school weder uit.”

Het oordeel over de school te Joure was kort en bondig.

„Naast de herberg was de school. Door een raam telden wij in dezelve vijftien astronomische kaarten en bewonderden de opvoeding der Jourcesche kinderen.”

Bij de ontstellende onthullingen die van Lennep doet over de bijna duizend bewoners van de Ommerschans lezen we over de kinderen:

„Kinderen van twaalf tot zestien jaren moeten drie vierde, en van acht tot twaalf de geheele voeding verdienen: dit laatste is volstrekt onmogelijk. Ook zagen wij het gevolg hiervan in de school, waar van de drie honderd kinders slechts een dertigtal aanwezig was, omdat de andere arbeiden moesten. Ook de avondschool wordt niet bezocht, doordien de kinderen van den arbeid tehuis komend door vermoeienis niet tot leeren gestemd zijn.

..... Eene der vrouwen toonde ons het ochtend en avondeten der kinderen. Hetzelve bestaat uit een half kommiesbrood, niet veel grooter dan twee kadetjens: op hetzelfde moesten hare twee spruiten een' ganschen week teeren, en kermden ook van den honger.

Vervolgens bezochten wij de kinderkamer, waar zeven of acht kleinen onder de zeven jaren zaten te spinnen. Nu sprak van Hogendorp een jongetje van zeven jaren aan:

Van H.: „Hoe komt gij hier, jongetje?”

Het kind zucht, antwoordt niet en knipt een traantje weg.

Van H.: „Antwoord vrij, waar komt gij vandaan?”

Het kind: „Uit Rotterdam, mijnheer.”

Van H.: „En wat had je gedaan, dat je hier gebracht werd?”

Het kind: „Ik had iets gevraagd mijnheer, en toen pakte die dienders mij op en brachten mij in de gevangenis, en daar heb ik acht weken ingezeeten, en toen hebben ze mij hier naartoe gebracht.”

Van H.: „En wisten je ouders dat je bedeldet?”

Het kind: „Ja mijnheer mijn vader had het mij gelast.”

Van H.: „Wat deden uwe ouders?”

Het kind: „Mijn vader was lam en mijne moeder werkte voor de lui: maar in de gevangenis heb ik mijne ouders dikwijls gezien. Sints heb ik niets van ze gehoord.”

Van H. tegen een ander kind: „En jij jongetje, waar ben jij vandaan?”

Het tweede kind: „Van Amsterdam, mijnheer.”

Van H.: „En hoe kom je hier, heb jij gebedeld?”

Het kind: „Nee mijnheer. Mijn vader werkte aan de landswerf en had mij aan 't werkhuis aangegeven, en vandaar ben ik hier naartoe gevoerd.”

Van H.: „En weet je vader dat?”

Het kind: „Nee mijnheer. Ik heb nooit iets van hem gehoord.”

Tot zijn eer moeten we vermelden dat van Lennep hier in de Ommer-schans toch wel getroffen was door het lot van groot en klein, getuige zijn uitroep: „O! dat onze zwakke pogingen het lot dier rampzaligen mochten verzachten en den blinddoek afrukken van de oogen diergenen, die met vooringenomenheid oordeelen.”³

In Zutphen bezocht hij een tapijtfabriek, opgericht door het gemeente-bestuur. De zegeningen van de kinderarbeid werden ook hier de jeugd deelachtig.

„De kinderen ontvangen buiten hun werk, onderwijs in de lees-, schrijf- en rekenkunst, alsmede in den godsdienst. 's Zondags gaan zij op stads-kosten gekleed en het slot dier heerlijke inrichting is dat er binnen Zutphen geen bedelaar te zien is.”

Dat de kinderen in deze „heerlijke inrichting” moeten werken schijnt van Lennep weer normaal te vinden.

„Hier zijn arbeiders, die zelve een gulden daags verdienen, en wier vrouw en kinderen, mede aan de fabriek werkend aan het gansche huisgezin een ordentelijk bestaan verschaffen.”

³ De gevolgen van het vroegtijdig en vaak langdurig verblijf in opvangcentra werden onlangs nog scherp belicht in de film „Kinderen zonder liefde” van de Tsjech Kurt Goldberger.

Maar is hier nog sprake van een huisgezin?

Hier eindigt onze informatiebron voor zover het onderwijs en opvoeding betreft. De 21-jarige reiziger had blijkbaar geen belangstelling meer voor scholen. Toch moeten wij hem dankbaar zijn voor zijn ooggetuigenverslag, dat ons een blik heeft doen slaan op onderwijs en opvoeding van „Nederland in den goeden ouden tijd.”